

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Sociální život drog

Kateřina Pintířová

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra sociologie

Studijní program Sociologie

Studijní obor Sociologie

Bakalářská práce

Sociální život drog

Kateřina Pintířová

Vedoucí práce:

PhDr. Tomáš Kobes Ph.D.

Katedra sociologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedeníh pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

Poděkování

Děkuji vedoucímu mé bakalářské práce PhDr. Tomášovi Kobesovi, Ph.D. za cenné rady a připomínky.

Obsah

1 ÚVOD	1
2 TEORETICKÁ ČÁST	2
2.1 Materialita	2
2.2 Sociologie sociálního	4
2.3 Sociologie asociací.....	5
2.3.1 Punktualizace, delegace a translace	7
2.3.2 Zprostředkovatelé jednání a aktanti.....	9
3 METODOLOGICKÁ ČÁST	11
3.1 Metody sběru dat	11
4 ANALYTICKÁ ČÁST	13
4.1 Individuální teorie	13
4.1.1 Důvody pro užívání drog.....	15
4.1.2 Rodina a přátelé	16
4.1.3 Drogy	19
4.2 Corporate body	22
4.2.1 Léčebny	22
4.2.1.1 Pacienti	24
4.2.1.2 Personál.....	26
5 ZÁVĚR	30
6 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	32
6.1 Seznam literatury	32

6.2 Seznam internetových zdrojů	33
7 RESUMÉ	33

1 ÚVOD

Téma drog a drogově závislých není v české sociologii příliš reflektovaným tématem. Informace v této oblasti lze získat především prostřednictvím statistických průzkumů týkajících se počtu závislých, jejich léčby a podobných proměnných. Tím se zabývá obzvláště Národní monitorovací středisko pro drogy a drogové závislosti, které každým rokem vydává výroční zprávu monitorující situaci v České republice a další publikace zabývající se drogovou problematikou¹. Vzhledem k tomu, že komunita drogově závislých je velmi nestálá a nevyzpytatelná, bývají často tyto průzkumy nepřesné. Drogovou závislost také vysvětlují studie založené na teoriích sociální deviace (Clinard, Meier 2011; Glassner, Loughlin 1987). Ty většinou na základě některých konkrétních jevů popisují, jak se chová celá skupina uživatelů drog. Například na základě proměnných rodinná struktura a vztah k rodičům určují, do jaké míry u dětí vzniká závislost na návykových látkách (Ledoux et al. 2002). Podle mého názoru je však tento problém daleko komplexnější a zasahuje do něj mnohem více faktorů, které jedince ovlivňují v tom, jestli začne drogu užívat a jak ji v průběhu užívání vnímá sám a jak ji vnímá jeho širší okolí. Dokonce si troufám tvrdit, že droga právě skrze své okolí a skrze ty, kteří se vůči ní vymezují, sama jedná. Vede tedy svůj vlastní sociální život.

Cílem této práce je popsat uživatele drogy, samotnou drogu a síť dalších aktérů skrze perspektivu *Actor-Network Theory* (dále jen ANT) a ukázat na některé jejich jednání a proměny v kontextu dnešní společnosti. Oproti klasické sociologii má ANT několik výhod. Nepreferuje dualistický přístup a neodděluje přírodní od kulturního nebo materiální od nemateriálního. V její perspektivě je společnost utvářena skrze vzájemné interakce, prostřednictvím obrovské škály lidských a nelidských entit. Zároveň však tento přístup neaspiruje na uchopení celé komplexity problému, protože by to byl úkol nemožný a nekonečný. Stejně tak se ANT nesnaží o naplnění původního záměru sociologie, a to předpovídat

¹Více informací na www.drogy-info.cz

dění ve společnosti, spokojuje se s prostým popisem konkrétní události, která nám může mnohé vypovědět o současné společnosti (Latour 1994, Latour 2005, Law 1992, Prout 1996).

Takto rozvrženému cíli je volena následující struktura práce: V teoretické části představím *Actor – network theory*. Popíšu, z jakých myšlenkových konceptů vychází, jakým způsobem se vymezuje oproti „běžné“ sociologii. Dále nastíním základní kontext a myšlenky tohoto přístupu a v neposlední řadě také způsoby, jakými navrhuje zkoumat společnost. Druhou část práce tvoří samotná studie týkající se tématu drog. Pomocí metody figurace určím jednotlivé aktéry v síti okolo drog a na základě nashromážděných dat podrobněji rozeberu jejich vzájemné vztahy. Dále analyzuji rozbíhající se sítě okolo jednotlivých aktérů.

2 TEORETICKÁ ČÁST

Actor – network theory nebo také teorie sítí aktérů je poměrně novou teorií formující se v posledních dvou dekadách okolo *Centre de Sociologie de l'Innovation of the Ecole Nationale Supérieure des Mines de Paris* (Law 1992). Tento přístup lze charakterizovat jako formu vztahového materialismu, který je založen na předpokladu, že sociální není formováno pouze skrze jednání aktérů, ale že se do tohoto jednání promítají také ne-lidští, materiální aktéři, prostřednictvím kterých je sociální život produkován. Díky této perspektivě se z ANT stává nedualistický přístup, který odmítá jasnou hranici mezi lidmi a věcmi a naopak si všímá jejich vzájemných vztahů. Společnost je tak podle ANT koncipována jako heterogenní síť, která je utvářena na základě vztahů mezi lidskými a nelidskými aktéry (Prout 1996:200).

2.1 Materialita

ANT nebyla prvním přístupem, který si materiality v kontextu sociálních vztahů všímá. Jedním z prvních sociálních vědců, který do své

práce zahrnul materiální objekty, byl sociolog a antropolog Marcel Mauss. Ve své práci *Esej o daru* ukazuje, jakým způsobem je jedinec či skupina zavazována obdržáním daru. Na první pohled obdarování vypadá jako by bylo založeno na principu dobrovolnosti, ve skutečnosti se na něj ale vážou striktní pravidla, jejichž nedodržení je často trestáno. Jedinec, který dar neoplatí, je postaven do podřadné pozice a v případě, že dar oplácí, je povinen vrátet více, než přijal. Dar je závazkem, který si vynucuje povinnost oplácet přijaté dary, poskytovat dary a povinnost dary přijímat (Mauss 1999). V této perspektivě je tedy dar materiálním objektem, který na základě povinnosti dát, brát a oplácet konstituuje určitou síť aktérů, kteří jsou vůči sobě ve vzájemných závazcích a kteří v kontextu skrze dar konstituované sítě jednají určitým způsobem.

Podobně zdůrazňují roli neživých objektů v sociálních vztazích některé texty uveřejněné ve sborníku Arjuna Appaduraie, *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Autoři zde popisují komodity jako účastníky na sociálním životě. Například v jednom z textů Igor Kopytoff poukazuje na to, že v dobách otroctví se s otroky běžně obchodovalo jako s komoditami a prostřednictvím biografické metody lze zkoumat jejich biografie. Podobným způsobem lze zkoumat i biografie komodit, které jsou materiální, tedy věcí. Jednotlivé biografie jedné komodity, například automobilu, se bude lišit v návaznosti na různá kulturní prostředí. Biografie automobilu v africké vesnici bude zásadně odlišná od biografie automobilu, který vlastní americký muž střední třídy (Kopytoff 1986:67). V tomto textu tedy autor tvrdí, že pomocí biografické metody můžeme poznávat nejen živé, ale i neživé objekty a jejich zapojení do sociálního života a jejich vliv na okolí.

Systematičtější teorií, která se snaží podchytit fungování aktérských sítí a význam materiality v nich, je ANT. Jedním z nejvýznamnějších autorů, který se zabýval metodologií možné analýzy vztahu materiality a sociálních vztahů, je Bruno Latour. Ve své knize *Reassembling the Social* rozděluje sociologii na dvě odlišné disciplíny. První je sociologie sociálního (*sociology of social*), vycházející z dědictví klasiků jako je Émile

Durkheim a jím definovaných sociálních jevů. Druhou je sociologie asociací (*sociology of associations*), která se inspirovala přístupem Gabriela Tardeho.

2.2 Sociologie sociálního

Sociologie sociálního je založena na Durkheimovské tradici a předpokládá existenci nadindividuálních sociálních jevů, které předvídají dění ve společnosti. Durkheim definuje sociální jevy jako „...řadu jevů, které vykazují znaky zcela zvláštní. Jsou to druhy jednání, myšlení a cítění existující mimo jedince a nadané utlačivou silou, kterou se mu vnucují. Následkem toho nemohou být zaměňovány s jevy biologickými, poněvadž spočívají v představách a činech, ani s jevy psychickými, které existují jen ve vědomí individuálním a jím. Tvoří tedy nový druh a jím musí být dáno a vyhrazeno označení společenské“ (Durkheim 1926:37). Jsou to tedy nějaké struktury, normy a hodnoty, které na jedince působí z vnějšku a mají na něj donucovací schopnosti.

Durkheim ve své knize *Pravidla sociologické metody* popisuje způsob, jakým pohlížet na sociální jevy, aby byly dostatečně objektivní, a tak se sociologická metoda vyrovnala metodě užívané přírodními vědami. Nabádá sociology, aby se vyhýbali předvědeckým pojmům a vytvářeli pojmy vědecké (např. status, třída, sociální kontext, sociální řád) a skrze ně popisovali věci, které se ve společnosti dějí. Ve skutečnosti jsou to ale pouze pojmy, které v realitě samy o sobě neexistují. Naopak je úkolem vědců odhalit a vysvětlit vztahy, které se za těmito termíny skutečně skrývají. Měl by být dán prostor samotným aktérům, aby realitu popsali a vysvětlili. Dalším problematickým bodem je Durkheimovo pravidlo, které definoval takto: „Za předmět bádání volme vždycky jen skupinu jevů předem definovaných určitými vnějšími znaky, jež jsou jim společné, a zařadme sem všechny jevy, jež odpovídají této definici“ (Durkheim 1926:67). Tím, že se v rámci bádání zaměříme pouze na jeden jev, uzavřeme si cestu k okolním jevům a jejich vzájemným vztahům a sledujeme tak pouze omezený zlomek reality, který je vytržen z kontextu,

a hrozí vždy riziko, že nevyovídá nic o skutečnosti. Dále bychom podle Durkheima měli zkoumat pouze jevy, které se vyznačují dostatečným stupněm objektivit, tedy jsou měřitelné. Ve skutečnosti v sociální realitě existují právě jevy, které tomuto objektivnímu kritériu měřitelnosti neodpovídají a které hrají v sociálním životě v mnoha případech zásadní roli (např. přátelství, svoboda, láska) a každý jednatel jim přiřkládá jiné významy.

ANT v této souvislosti upozorňuje na to, že skrze Durkheimem vytyčená pravidla sociologické metody dochází ke zneviditelňování reality. Sociologie tedy nezkoumá to, co se v realitě skutečně děje, ale zkresluje ji svými postupy. Z těchto důvodů je ANT skeptická vůči obvykle užívaným formám sociologického vysvětlování a obzvláště vůči těm, které uvádějí do pohybu již hotové abstrakce a v návaznosti na tuto kritiku se snaží o vytvoření alternativní výzkumné metody (srov. Latour 2005:1-17; Prout 1996:200-204).

2.3 Sociologie asociací

Sociologie asociací se odklání od konceptu Émila Durkheima a spíše se ztotožňuje s myšlením Gabriela Tardeho. Ten vnímal socialitu jako systém vazeb, které se svou povahou neliší od jiných oblastí reality. „Oproti Durkheimovi Tarde zastával názor, že sociální není žádnou speciální doménou reality, ale principem vazeb; nemáme jediný důvod oddělovat sociální od ostatních vztahů například s biologickými organismy nebo dokonce s atomy, neexistuje žádný rozchod s filozofií a především s metafyzikou, který by byl nezbytný pro to, aby se sociologie stala sociální vědou...“ (Latour 2005:13). V tomto směru se sociologie asociací snaží najít a popisovat vazby mezi heterogenními elementy. Důležitým požadavkem na sociálního vědce následujícího ANT je nelimitovat aktéry v jejich roli informátorů, ale umožnit jim vytvářet jejich vlastní teorie o tom, z čeho je sociální vytvářeno. Snažit se hledat aktéry samotné a zachytit jejich vlastní inovace, učit se od nich, jakým způsobem je sociální

utvářeno jimi samými a jaké metody vypracovali k tomu, aby jimi utvářené sociální drželo pohromadě (Latour 2005:11-12).

Dalším problematickým bodem, ke kterému se ANT staví negativně, je kauzalita a možnosti formulování kauzality v sociálních vazbách. Jednotlivé vazby jsou zprostředkovány skrze zprostředkovatele. Sociální může být produkováno buď prostřednictvím intermediátoru (*intermediary*), nebo mediátorů (*mediators*). Intermediátor, ať je jakkoli komplikovaný, je vždy pouze jeden. Přenáší významy bez toho, aby je přeměnil, a na základě definovaných vstupů přiřadí výstupy. Mediátor naopak není nikdy pouze jeden. Vstupy nejsou nikdy dobrými predikátory jejich výstupů. Mediátory transformují, zkreslují a modifikují významy nebo elementy, které mají nést (Latour 2005:39). Lze to ilustrovat na jednoduchém příkladu. Když uvidíme muže jedoucího v trabantu, můžeme na základě zprostředkovatele – intermediátoru – předpokládat, že tento muž je členem nižší třídy. Pokud se ale s touto zjednodušující odpovědí nespokojíme, budeme tohoto aktéra následovat a zeptáme se, co ho k jeho jednání vede, pravděpodobně se dozvíme o větším množství mediátorů, které zprostředkovávají jeho jednání. Tento jedinec může jízdu v trabantu například vyjadřovat určitý životní styl, zároveň pro něj může být výhodný, protože je levný na údržbu, a zároveň může být fanouškem starých aut. Ve výjimečných případech se můžeme setkat i s tím, že bude větší množství mediátorů transformováno do jediného intermediátoru. To se ovšem stává jen ve velmi výjimečných případech. Obvykle pracujeme s nekonečným množstvím mediátorů (Latour 2005:40).

To je pouze část mnohem širšího problému spočívajícího na metateoretickém konceptu, v němž dochází k vymezování jasných rozdílů mezi přírodou a společností, či mezi materiálním a nemateriálním. Sociální není utvářeno pouze skrze lidské jednání, ale zahrnuje také ne-lidské aktéry (Latour 2003:26-27). Tyto jednotlivé součásti světa začaly být vnímány jako protikladné a navzájem odlišné, zatímco stále existuje jejich vzájemná provázanost. Jejich oddělováním jsme pouze ztratili

schopnost nahlížet vazby, které jsou mezi nimi vytvářeny (Latour 2003:26). Spojením přírody a kultury moderní společnosti produkují množství hybridů, které jsou následným očištěním rozděleny na dvě ontologicky odlišné zóny, zónu lidí a zónu ne-lidských jsoucen. Pokud se zaměříme na to, jakým způsobem se spojování a následné očišťování děje, můžeme odhalovat vazby mezi jednotlivými zónami a začne se nám zjevovat heterogenní síť vztahů (Latour 2003:76-77). Sociální život nemůže být v tomto směru redukován pouze na čistě lidský, nebo čistě materiální. Tyto zdánlivě protikladné složky jsou vždy úzce provázány a nelze je dost dobře myslet jednu bez druhé. Materiální aktéři mají na společnost stejný dopad jako nemateriální aktéři. Vzájemně na sebe působí a ovlivňují svoje jednání. Záměrem ANT je tedy zkoumat procesy jakými jsou lidské a ne-lidské entity zapojovány a provazovány v rámci sociálního života (Prout 1996:200).

2.3.1 Punktualizace, delegace a translace

Otázkou je, jakým způsobem můžeme procesy, v nichž jsou jak nemateriální, tak materiální entity zapojovány do sociálního života, zohledňovat, a tak odhalovat existující sítě. ANT v této souvislosti volí alternativní jazyk, v němž hrají důležitou roli pojmy, jako jsou: punktualizace, delegace a translace, pomocí kterých můžeme pochopit, jakým způsobem se heterogenní sítě chovají. Termínem punktualizace se ANT snaží vysvětlit to, že reálné sítě mají tendenci se stávat neviditelnými. Jak je možné, že se vazby mezi jednotlivými aktéry skryjí a my vnímáme síť jen jako jednotlivý blok? Následkem punktualizace můžeme mít dojem, že zdrojem jednání je pouze jeho autor, zatímco se za ním skrývá síť vztahů, která ho v jeho jednání ovlivňuje (Law 1992:4). V sociální interakci jsme konfrontováni vždy s určitým viditelným bodem jako například automobil, televize, nebo droga, které skrývají síť, v jejímž rámci jsou formovány. V běžných situacích se může stát, že se síť stane viditelnou například ve chvíli, kdy nějaký z aktérů sítě selže. Pokud se rozbije televize, na kterou se díváme, a jsme nuceni zavolat opraváře,

část sítě sestávající z lidí, věcí a jejich vzájemné organizace, je odhalena (Prout 1996:202). Klíčovým úkolem ANT je právě odhalovat sítě skrývající se za jednotlivými živými i neživými aktéry.

Oproti tomu termínem delegace se ANT snaží popsat, jak jsou tyto sítě mobilizovány dalšími aktéry během interakce (Latour 1994:52). V rámci delegace je na jednotlivý bod přenášena práce celé sítě, následkem čeho může být opakována a vykonávána v čase a prostoru vzdáleném od vzniku sítě (Prout 1996:202). Latour zde pro upřesnění uvádí příklad zpomalovače umístěného na silnici. V tomto případě je na zpomalovač přenášena funkce prostorová, kdy je na silnici umístěn aktant (zpomalovač), který nutí řidiče auto zpomalit, a funkce časová, v rámci které je zde zpomalovač umístěn ve dne i v noci, zatímco ze scény zmizel původní aktér (inženýr, který zpomalovač navrhoval nebo policista), který vyžadoval, aby právě na tomto místě auta jezdila pomalu (Latour 1994:39).

Tato mobilizace a přenos prvků v síti není nikdy jednoznačným procesem a každý z těchto posunů představuje určitou změnu, transformaci, kterou ANT popisuje termínem translace. V jejím rámci se jednotlivé entity vzájemně zaznamenávají, komunikují, interpretují, konfigurují a rekonfigurují a to ať jsou neživé, nebo živé (Prout 1996:202). V rámci rekonfigurace dochází ke změně původní definice určitých aktérů či objektů včetně jejich funkce, cílů a způsobů, kterými se o sobě navzájem vyjadřují (srov. Latour 1994: 38). Díky tomuto předpokladu nelze aktéry podle ANT pojímat z perspektivy jednoho intermediátoru, ale prostřednictvím množství mediátorů, které ve svém důsledku mohou vyvolávat nepředpokládané události² (Latour 2005:108). Translace je způsob, pomocí kterého sociální a přírodní svět postupně získává svou

² Právě z tohoto důvodu ANT pochybuje o možnosti predikce jednání v rámci společnosti a zaměřuje se spíše na popis konkrétních případů, které v sociální realitě nastávají (srov. Latour 2005:7).

podobu a vykresluje společnost jako nejistou a diskutabilní stejně jako je příroda (Callon 1986:18-19). Jednotliví aktéři pro dosahování svých cílů využívají určitý program jednání. V případě, že je jim do cesty postavena nějaká překážka, která jim znemožňuje původního cíle dosáhnout, jsou nuceni vyvinout subprogram, pomocí kterého ke kýženému cíli dospějí (Latour 1994:35). Jednání v tomto případě dosahuje určitého posunu.

2.3.2 Zprostředkovatelé jednání a aktanti

Sociální interakce či jednání obecně není pro ANT bezproblémové. Pokud chceme nějaké jednání vysvětlit, musíme znát jeho zprostředkovatele. Podle Latoura si nikdy nemůžeme být jisti, kdo nebo co nás nutí jednat, ale vždy můžeme definovat některé rysy, které vypovídají o tom, co se stalo. Příčinou jednání jsou zprostředkovatelé, kteří jsou v opozici proti ostatním protichůdným zprostředkovatelům a jsou doprovázeni nějakou explicitní teorií jednání (Latour 2005: 52). Abychom mohli něco nebo někoho považovat za zprostředkovatele, musí být příčinou nějaké změny situace nebo něco transformovat a zároveň musí mít k takovému jednání důvod. Nikdy se nemůžeme spolehnout na nějakého neviditelného aktéra, o kterém nemáme žádný důkaz. „Přítomnost sociálního nemůže být jednoduše předpokládána, ale musí být stále znovu dokazována“ (Latour 2005:53).

Zprostředkovatele jednání bychom také měli být schopni zpodobnit (figuration). Sociologie sociálního v tomto podle Latoura dělá chybu a je příliš abstraktní. Například pokud při zjišťování důvodu nějakého jednání použijeme dotazník, můžeme vybrat pouze z několika málo možností, což je velmi nekonkrétní. Neříká nám to nic o skutečných důvodech, které jedince k danému jednání vedly. Zpodobnění zprostředkovatele tedy dosáhneme, pokud se jedince zeptáme na jeho skutečné individuální důvody, které ho vedly k uskutečnění jednání. Pomocí zpodobnění dodáme tvar abstraktním datům. Sociologie asociací se nespokojí s abstraktními vysvětleními důvodů jednání jako například „stal se obětí sociální struktury“. Abychom takové tvrzení mohli použít, je nejprve nutné

vysvětlit, co se pro daného aktéra za sociální strukturou skrývá (Latour 2005:54).

ANT ve svém přístupu nerozlišuje mezi sociálním a materiálním a proto navrhuje nahradit pojem aktér novým pojmem aktant, tím dochází ke spojování a vzájemnému ovlivňování materiálního a nemateriálního světa (Latour 1994:33). Termín aktant se dá velmi dobře přiblížit na příkladu uživatele drogy, na kterého se vztahují jak zákonitosti ze sociálního světa, tak zákonitosti ze sféry přírody. Na jednu stranu se užíváním drogy vystavuje sociálním rizikům spojených s držením a případnou distribucí drog. Zároveň na něj působí přírodní zákony, protože užíváním drogy jsou vyvolávány chemické účinky, které způsobují určité psychické stavy, stejně tak zasahuje do biologie těla a způsobuje závislost. Ani jednu z těchto dvou sfér nelze myslet bez druhé, a proto se uživatel drogy a droga stávají aktanty.

Takto vymezený aktant se ANT snaží zachytit pomocí metody figurace. V rámci tohoto postupu jsou vymezeny čtyři figury. *Structural trait*, *corporate body*, *individual* a *loose agregate of individuals*³, skrze které můžeme nahlížet na aktant. Pro ilustraci Latour uvádí tento příklad. První figuru, *structural trait*, by mohla vyjadřovat věta: Imperialisté usilují o unilaterismus. Druhou figuru, *corporate body*: Spojené státy si přejí opustit Spojené národy. Třetí figuru, *individual*: Bush junior si přeje opustit Spojené národy. A čtvrtou figuru, *loose agregate of individuals*: Množství úředníků z Armády a dva tucty neo-konzervativních vůdců chtějí opustit Spojené národy (Latour 2005:54). Tento postup je způsobem, jakým nahlížet na aktant v síti a vykreslovat vazby, které se v ní nacházejí.

³ V tomto případě je adekvátní překlad do českého jazyka problematický. Termíny je možné přeložit jako strukturální rys (*structural trait*), jednatel (individual) a volný agregát jednotlivců (*loose agregate of individuals*). Obzvláště problematické je vysvětlení pojmu *corporate body*. Latour ho vysvětluje na příkladu Pasteurovy pipety a výzkumníka. Ti při vzájemné interakci vytvářejí aktant a zároveň jsou součástí prostředí laboratoře, ve kterém je svazují konkrétní institucionální pravidla (Latour 1994:45-46). Dalo by se zde hovořit o určité kolektivní identitě, která má reálnou materiální podobu.

3 METODOLOGICKÁ ČÁST

Dosavadní sociologické výzkumy zabývající se problematikou drog a jejich uživateli založené na sociologii sociálního mají zásadní slabinu. Většinou zkoumají pouze jeden důvod či zprostředkovatel, který jedince k užívání drog vede, ale jakoby zapomínaly, že tento problém je daleko komplexnější. Například výzkum Pata O'Malleyho a Mariany Valverde *Pleasure, Freedom and Drugs* vnímá zábavu, radost a potěšení z užívání jako zásadní důvod pro užívání drogy (O'Malley, Valverde 2004). Výzkumy tohoto typu jsou dobrým příkladem sociologie sociálního, která abstrahuje všechny uživatele do jedné kategorie a následně s nimi pracuje jako s celkem. Ve chvíli, kdy bychom se každého uživatele zeptali zvláště „Proč drogu užíváte?“ dozvěděli bychom se mnoho pluralitních odpovědí. Každého jedince k jeho jednání, tedy k užívání drog, přivádí jiní zprostředkovatelé.

Cílem výzkumu a následné analýzy je zaměřit se na drogy jako na zprostředkovatele jednání v rámci heterogenní sítě. Samotná analýza se zaměří na některé figury vymezené Latourem a bude hledat vzájemné vazby jednotlivých aktantů pomocí punktualizace, delegace a translace. Podrobněji se budu zabývat figurami *individual* a *corporate body*. V rámci roviny jednotlivce se pokusím vystihnout individuální teorie užívání drog a rozebrat konkrétní důvody a motivace, které vedly mého participanta k užívání drogy a k abstinenci od drogy. Zároveň se pokusím rozvinout osobní síť a odhalit jednotlivé vazby k dalším aktérům, které jsou v tomto případě podstatné. Z hlediska *corporate body*, je možné analyzovat instituce léčebny a vězení. Opět je zde možné rozvinout konkrétní síť rozbíhající se okolo těchto institucí a to z hlediska jejich právního vymezení, personálu a z hlediska osob využívajících tato zařízení.

3.1 Metody sběru dat

V centru zkoumaného tématu stojí drogy, okolo kterých se rozvíjí síť jednotlivých aktérů, kteří o nich vypovídají:

Drogy jsou návykové látky, které vyvolávají v jejich uživatelích nějaké účinky. „Užívání drog poškozuje zdraví a kvalitu života nejenom uživatelů drog a jejich blízkých, ale v důsledku negativních zdravotních, sociálních, ekonomických a bezpečnostních dopadů, které s užíváním drog souvisejí, ohrožuje i zdravý vývoj celé společnosti“ (Kalina 2003a:25). Drogy tedy nepůsobí pouze na jejich uživatele, ale i na neuživatele. Tímto způsobem je naznačována síť jednotlivých aktérů, kteří jsou v případě drog podstatní. V první řadě se nabízejí samotní uživatelé drog nebo také intoxikované osoby, které s drogami přicházejí osobně do styku a následkem toho se vůči nim vymezují a nabízejí nativní teorie, kterými vysvětlují důvody užívání drog, případně vznik závislosti. Vzhledem k tomu, že drogová závislost je komplexně pojímána jako onemocnění (Kalina 2003a:96), lze předpokládat, že dalším důležitým aktérem, který se v síti objeví, budou léčebny a lékaři, kteří se problematikou drog a závislosti na drogách zabývají. Jistě by se v rámci této sítě dalo podrobněji zkoumat větší množství dalších aktantů, kteří by danou problematiku popisovali z dalších perspektiv. Není však mým cílem podat zde jejich vyčerpávající seznam, ale spíše podrobněji rozebrat ty aktanty, kteří se jeví jako nejpodstatnější.

Uživatelé drog. Mým cílem je zjistit jaké konkrétní zprostředkovatele vedou uživatele drog k užívání návykových látek. Uživatel drogy je v tomto případě punktualizovaným bodem, který za sebou naznačuje přítomnost heterogenní sítě. Prostřednictvím provedených biografických rozhovorů se tato síť začala rozkrývat a odhalovat tak další zainteresované aktanty. Pro rozhovory jsem vybírala takového informátora, který má zkušenost s tvrdými drogami. Mým participantem byl Martin, se kterým jsem provedla 3 rozhovory během jeho léčby v psychiatrické léčebně v Dobřanech a v Praze. Jeho zkušenosti s tvrdými drogami jsou rozličné. Prvně se s nimi setkal již ve svých patnácti letech a to konkrétně s pervitinem. Dalšími drogami, které v průběhu deseti let své závislosti užíval, jsou ještě například subutex, heroin a kokain.

Léčebny v tomto případě vystupují jako jedna z Latourem vymezených figur a to *corporate body*. Cílem těchto institucí je léčit drogově závislé z jejich závislosti. K tomu jim slouží některé medicínské postupy, prostřednictvím kterých je v léčebnách navozován nějaký řád. Jaké postupy budou při léčbě skutečně využívány, většinou závisí na konkrétním lékaři nebo na instituci, ve které je léčba prováděna. Současně také záleží na pacientech, kteří se v léčebném zařízení nacházejí. Mohou totiž v rámci léčby vyvíjet alternativní strategie, kterými se nastolenému řádu přizpůsobují a tak posouvat významy jednotlivých aktantů. K tomu, abych zjistila konkrétní strategie jednání lékařů a jejich příčiny, provedla jsem rozhovor s primářem, který v současnosti působí v jedné z psychiatrických léčeben v České republice. Na svém oddělení se setkává s drogově závislými a poskytuje jim prvotní léčbu při detoxifikaci, má však i zkušenosti s vedením oddělení pro dlouhodobou léčbu drogově závislých, které už nyní v dané psychiatrické léčebně nefunguje. Strategie pacientů v rámci léčebných zařízení jsem odhalovala v průběhu rozhovorů s mým prvním informátorem, Martinem.

4 ANALYTICKÁ ČÁST

4.1 Individuální teorie

K mému informátorovi jsem přistupovala z pozice, že je jako uživatel drogy jedním z punktualizovaných bodů, který je v rámci heterogenní sítě na první pohled velmi dobře viditelný. Z jeho biografie lze vyčíst, jakým způsobem vysvětluje svou závislost na drogách a jak se vymezuje oproti dalším aktantům v síti, kteří ho ovlivňovali v jeho vnímání drog. Můžeme tedy začít odhalovat něco jako černou skříňku⁴ a rozkrývat

⁴ Proces odhalování černé skříňky (*black boxing*) Latour vysvětluje jako způsob odhalování sítě, která se nachází za jednotlivým punktualizovaným bodem a jsou tak odkrývání další aktanti, kteří jsou za tímto bodem skryti (srov. Latour 1994:36).

tak vzájemně utvářené vztahy mezi aktanty. Důležitými aktanty v Martinově osobní síti, které jeho vnímání drog již od počátku ovlivňovali, jsou především rodina, přátelé a drogy samotné. Následně budu dokazovat, že vztahy s jednotlivými aktanty se postupem času proměňovaly a prolínaly, a tak zásadním způsobem ovlivňovaly jeho osobní přístup k drogám. V následujících odstavcích zběžně načrtnu Martinovu biografii a poté se již budu zabývat podrobnému rozboru jednotlivých aktantů v síti.

Poprvé se Martin s drogami setkal v rámci party kamarádů, když navštěvoval základní školu. V té době bydlel v domácnosti spolu s matkou, sestrou a malým bratrem. Rodiče se rozvedli a otec bydlel v jiném městě. Jeho matka měla partnera, kterého bral skoro jako vlastního otce, ale když bylo Martinovi třináct let, zabil se při autonehodě. Tuto zkušenost Martin označuje jako jakýsi zlom, po kterém se chtěl odlišovat od svého okolí a začal dělat problémy, zhoršil se mu prospěch ve škole a začal být prakticky nezvladatelný. Tato situace vyvrcholila právě ve chvíli, kdy se seznámil s partou starších kamarádů, kteří užívali drogy a on se k nim, ačkoliv si byl vědom jejich škodlivosti, po čase přidal. V tu dobu drogy užíval příležitostně na víkendových akcích a o prázdninách.

Další fáze užívání drog nastala po jeho přestupu na střední školu. Začal studovat učiliště a přestěhoval se do jiného města do bytu ke svému otci. V té době pro něj byla důležitá především parta spolužáků, mezi kterými se drogy objevovaly. Seznámil se také s lidmi, kteří brali drogy denně, a bylo to jejich životním stylem. Martin se časem dostal na podobnou intenzitu fetování. Po ukončení školy se kvůli drogám nepohodl se svým otcem a ten ho vyhodil z bytu. V tu dobu užíval drogy velmi intenzivně a setkával se s lidmi, kteří stejně jako on nepracovali a sháněli peníze na drogy na ulici. Po nějaké době si ale Martin našel práci a přítelkyni a na lidi pohybující se kolem drog mu již nezbyvalo tolik času. Několikrát také prošel léčbou a nějakou dobu i úspěšně abstinovat. Pokaždé se ale k drogám opět vrátil. Během užívání působil trestnou činností a byl za ní odsouzen ke dvěma trestům odnětí svobody. Poprvé

jsem se s Martinem setkala v psychiatrické léčebně, kde se psychicky vzpamatovával z prvního pobytu ve vězení a byl velmi odhodlaný s drogami nadobro skončit. Když mu však přišel právoplatný rozsudek na výkon druhého trestu, psychicky to nezvládl, odešel z léčebny a rozhodl se spáchat sebevraždu právě pomocí drog. To se mu ale nepodařilo a momentálně si odpykává svůj druhý trest odnětí svobody.

4.1.1 Důvody pro užívání drog

Martin sám vidí příčinu jeho užívání drog ve svém dětství. Velkou důležitost v tomto směru připisuje smrti svého nevlastního otce.

M: *„No a jako já v tom nějaký zlom jako vidím, ale myslím si, že to byla taková nějaká posední kapka nebo já měl hrozný to dětství.“*

Důležité je, že sám sebe vnímá jako viníka za jeho smrt při autonehodě.

M: *„Mě to potom v tej komunitě najednou začalo hryzat, protože jsem si myslel, že to byla moje chyba, že se prostě zabil, víš. Protože von měl jet svym autem do práce, oni se střídali a měl jet svym a já byl ten malej kluk, mě bylo dvanáct a já sem tam dělal bordel u něj v tom autě, pouštěl jsem si rádio a startoval sem a popojížděl sem a vybil sem mu baterku a von si musel vzít jiný auto. No a kdyby jel tím svym tak by se to určitě nestalo.“*

Zlom, který v Martinově životě po smrti jeho nevlastního otce nastal, způsobil potřebu odlišovat se od okolí. V důsledku toho se začal chovat problémově a tím vkládal do svého života vzrušení, které mu chybělo.

M: *„...třeba jen tak abych prostě nasral mámu, tak jsem si nabarvil vlasy na tiziánově červenou a to mi bylo asi třináct. A tak jsem si říkal to jí nasere to bude dobrý ne, a jak jsem si to nabarvil, tak jsem prostě vypadal jako antuka ne, a máma prostě vodešla brečela a vrátila se v noci a to jsem se jednou vostříhal na setinku a vona brečela, že vypadam jak z Dachau ne, no a to přišla a vostříhala mě sama a takhle jsem měl všude*

ty čáry červený po tý kůži, konec. No tak takhle to začalo, barvení, bejt drzej, to mi učitelka dala časopis ať sedim vzadu a čti si a ať neotravuju.“

„Já nevím mě jako vod malička ten život připadal takovej nudnej, no a pak jsem přestal hrát basket kvůli tomu, těm kolenům a nebylo nic, co by mě naplňovalo. Pak jsem začal číst časopisy bravíčka, takovýdle a pak jsem začal chodit na akce a hrozně dlouho mi to vydrželo do nějakých osumnácti pondělí, středa, pátek furt samý večírky, techna a všude.“

Martin si sám pro sebe ospravedlňuje svou závislost na drogách nešťastným dětstvím a některými konkrétními událostmi, které ho v té době potkaly (smrt nevlastního otce). Poprvé o sobě začíná uvažovat tímto způsobem v průběhu svého pobytu v komunitním centru. V rámci terminologie ANT zde dochází k translaci. Martin je konfrontován s určitými léčebnými praktikami, které můžeme intepretovat jako způsoby uvědomování si problémů, prostřednictvím kterých začal indikovat jednu z prvotních příčin jeho závislosti. Tato praxe vystupuje jako jeden z podstatných aktantů v rámci individuální heterogenní sítě, jejímž výsledkem je rekonfigurace jednoho z aktérů. V tomto případě je Martin ovlivněn léčebnými praktikami a změnil své uvažování o sobě a o příčinách užívání drog. Toto však není jediný příklad translace, se kterým se v případě Martina můžeme setkat. K něčemu podobnému dochází i v případě jeho uvažování o rodině a přátelích.

4.1.2 Rodina a přátelé

Vztahy s rodinou a s přáteli jsou další věcí, která během Martinova života procházela proměnou a zásadně tak ovlivňovala jeho vnímání a užívání drogy. Zpočátku se vůči své rodině vymezuje negativně a má tendence odejít z jejího dosahu.

M: „Máma pro mě znamenala tyran, prostě, zakazovala mi, co se mi líbilo... zakazovala mi co se mi líbilo, zakazovala mi, voni (kamarádi) byli starší, takže chodili dýl ven, já jsem utíkal.“

„... když jsem se potom rozhodoval kam mam jít dál, kam se mám jít dál uchytit a tohleto, tak jsem prostě chtěl kamkoliv pryč od mámy, intr, nebo něco takovýho. Takže pro mě máma byla nepřítel...“

V tuto dobu Martin kladl velký důraz na vztahy s přáteli, které pro něj byly důležitější, než jeho vztahy s rodinou. Prostřednictvím členství v partě kamarádů zaháněl nudu, unikal z dosahu rodiny a cítil se tak odlišný od svého okolí. V rámci těchto kontaktů se také prvně setkal s drogami. Jeho první partou byli starší kamarádi a to v době, kdy chodil na základní školu. Aby se jim zavděčil a mohl se stát jejich součástí, rozdával svoje peníze, které v té době dostával od babiček a tetiček, které mu tak chtěly kompenzovat ztrátu nevlastního otce.

M: *„Byli starší, byli starší pro mě byli jako nějaký, nevím já na to nebudu, vzorem chování. Přišlo mi vzrušující jak žijou, že si užívaj, že jsou nezávazný, nezávislý, nekoukal jsem na to že nepracujou, že chodí, jak schánějí peníze na drogy a tohleto, to jsem neviděl. Prostě oni byli mejdany, styl života, kterej se mi líbil, užívali si.“*

Druhou partu, se kterou trávil svůj čas a stál o to, aby byl její součástí, tvořili jeho spolužáci z učňovského oboru. Poznal je poté, co se přestěhoval do nového města a začal zde studovat.

M: *„Takže jsem si našel jako novou partu, ale ta škola, jako ta byla fakt výborná. A tam jsem šel v šestnácti a voni tam byli třeba, co už dělali novou školu, jako podruhý třeba, takže taky kolem těch osumnácti let. Ale s tima jsem byl v partě prostě, dokud jsem nebydlel u táty, dokud jsem ten učňák neudělal a táta mě nevyhodil, prostě. A to byli ještě takový jako relativně slušný lidi, než jsem si potom začal v tej Plzni. No hlavně já a hrozně jsem se tím jako vytahoval jako když mi bylo 16, fakt. To byli pankáči tam a dělali bordel a prostě mi to nedovolili a já jsem přišel nafrčenej ráno a přišel jsem do školy a ještě jsem byl zkoušenej, ne. No a voni se všichni smáli a já jsem si připadal jako bůh, ne.“*

Poté co Martina otec vyhodil z bytu, začal se stýkat s feťáky a trávit svůj čas potulováním po městě a sháněním drog, brzy si ale uvědomil, že mezi ním a těmito lidmi není žádné přátelské pouto a spojuje je jenom závislost na droze. Ve chvíli, kdy začal chodit do práce a stýkat se s „normálními“ lidmi, přestal se s feťáky vídat úplně.

M: „ ...*Jako já dycky když jsem měl peníze, i jako když jsem dělal ve Feroně a vydělal jsem si 70 tisíc tak jsem prostě šel a všechno jsem to vyhodil a za ty lidi jsem to dal a voni mě nakonec ještě vokradli...*“

„ ... *Já už jsem je jako nemoh vidět jak jsem chodil do té práce, tak jsem nemoh bejt mezi, některý byli, prostě mezi těma lidma, s těma smažkama, vod tich jsem si koupil drogy a šel jsem vod nich pryč, nebavilo mě se s nima tahnout po městě a snažil jsem se hrát před těma kamarádama, když jsem byl v hospodě, nebo, tak jsem se snažil prostě zapírat nějakým způsobem a ono to po čase de, protože ten člověk to, když fakt není na kaši tak to na mě ten druhý tolik nepozná jo, ten herák vlastně nepoznáš vůbec...*“

Martin k tomuto zjištění dospěl postupně. Svůj vliv na to měl také jeho pobyt v léčebném zařízení a ve vězení, kde v rámci přemýšlení o své osobě přehodnotil své postoje a začal vnímat svou rodinu skrze nové perspektivy. Vztahy s rodinou se pro něj staly novou hodnotou v jeho životě a najednou to byla věc, za kterou mu stálo za to bojovat. Rodina se pro Martina také stala novou motivací, kvůli které má smysl skončit s užíváním drog a žít dál normálním životem.

M: „ ... *takže ve výkonu trestu tam jsem si prošel peklem, takovým mym a to mi stmelilo s rodinou, takže teďko tak po 10 letech zhruba mam, mam, mam tu rodinu a udělám všechno pro to aby, aby, abych o to nepřišel. A teďko mam od 15 let poprvý pocit, že někam patřím a že něco mam a je smutný, že to muselo zajít až do té fáze, že abych zase ty lidi získal zpátky, že jsem musel projít tím, čím jsem prošel ...*“

V tomto případě můžeme opět sledovat proces translace. Zpočátku Martin rodinu vnímá jako problém a řeší ho únikem k partě kamarádů. Na kamarády a zároveň na drogy (drogami se budu zabývat v následující podkapitole) jsou delegovány některé funkce jako únik od rodiny, odlišování se od okolí, rebelství, zahánění nudy. Martinovým cílem bylo zapadnout do party a tím dojít k naplnění těchto funkcí. Následně můžeme sledovat důležitou roli mediátorů, které vlivem svého působení na Martina dosahují toho, že začne měnit názor jak na své kamarády, tak v konečné fázi také na svou rodinu, a přikládá těmto aktantům úplně nové významy. Mediátory, které se podílely na translaci, byly zejména zdravotní komplikace spojené s užíváním drog, pohled na závislé lidi, kteří se okolo něj pohybují (pohled na jejich závislost), práce a stýkání se s novými lidmi, nezávislími na tvrdých drogách, pobyt v léčebně a pobyt ve vězení.

4.1.3 Drogy

Dalším důležitým aktantem je samotná droga a její účinky. Poprvé si vzal Martin drogu nějakou dobu před svými 15 narozeninami, byl to pervitin a užil ho nitrožilně, pomocí injekční stříkačky. A udělal to přesto, že sám tvrdí, že byl o škodlivosti drog poučen.

M: „Dlouho, dlouho mi to nabízeli, dlouho mi to nabízeli a já jsem se bál, protože jsem byl poučenej, perník, smrt, konec.“

(pervitin) „...první když jsem si to dal, tak jsem vlastně až, až jako omdlel, ale byl jsem tak šťastnej, byl jsem tak šťastnej a pak jsem jako nechápal proč je nějaký násilí, nebo tohlento...“

(heroin) „... jo a ten herák bych řek že to bylo, to bylo... v jednom filmu říkali, že vezmeš orgasmus krát tisíc, tak se to tomu ani tolik nevyrovná...“

Je však jisté, že Martinův vztah k drogám není černobílý. V průběhu fetování podobně jako v případě přátel a rodiny prošel výraznou

proměnou. Drogy se staly rutinou, prohloubila se závislost a nastaly zdravotní a jiné problémy.

M: *(pervitin) „ ...to trvalo nějakou dobu, že to bylo, že jsem se tak jako bavil a pak jsem jako dlouho nespál a dostal jsem nějakou toxickou psychózu, takže byla nějaká psychiatrie, že jo, ten perník vlastně jsem nemoh brát, protože jsem měl stíhy a teď poslední ty co jsem si jel na perníku, když si to dam, tak necejtím, tak se mi akorát dobře mluví, a nemůžu chrpat a už mi to prostě nebaví...“*

(heroin) „...přišly krize a to už ten herák musíš mít ráno nachystanej na stolku, protože ráno, kdybych si to nezakouřil, tak neudělám nic. Pak už je to po nějaký době prostě vo tom to jenom sehnat a ten stav citlivosti je prostě nereálnej a ten život je už prostě na tej droze, žádněj novej zážitek už z toho nepřináší.“

Pro obměnění účinků drog někdy míchal různé drogy dohromady. Bylo, však těžké odhadnout jaké budou mít po smíchání účinek a proto k tomu přistupoval spíše výjimečně. Takhle míchal například pervitin s alkoholem, pervitin se subutexem, nebo heroin s kokainem.

M: *„ ...Jako byly drogy jako extáze, tripy, ketamin, a takovýhle krávovin, ale tak to nejsou ani drogy na nějaký pravidelný užívání, to byly drogy prostě na akcích a když jsem to špatně kombinoval, tak jsem se z toho pak taky dostával ještě dva dny, ale tak byla to taková sranda...“*

„ ...to je takovej ten pravej americkej speed ball jo. Se zdá že se to dělá jenom z heráku, se subáčema, ale když si dáš ten kokain, tak je to něco úplně jinýho. Vono je to takový zajímavý v tej hlavě, ono se to napřed bije a potom se to jako smíchá a je to teda, nevím no...“

Úplně specifické postavení mezi drogami má pro Martina marihuana.

M: *„ ... Prostě tráva ta, upřímně tráva ta mi v životě nic špatnýho neudělala, já trávu, kdybych si měl vybrat, tak ze všech drog, bych všechno hodil za hlavu a tu trávu, já nevím, návykový to není, ale hulit jí*

budu. Nedělá mi táta v tomhleto, jako rodina v tom nevidí, třeba máma je jinýho názoru, ale nevidí v tom problém, ta tráva není třeba zavrhat, protože z trávy jsem v životě neměl problém, v životě jsem neměl zničeněj vztah, takže, takhle...“

Impuls k tomu, že by měl s drogami skončit, nepřišel sám od sebe. Několikrát se přihlásil do léčebny v Červeném Dvoře, ale celým programem prošel až ve chvíli, kdy se za něj postavila matka a přítelkyně.

M: „ ... vlastně v tom červeňáku a tam jsem se zotavoval z toho heráku a tam jsem si řekl, že to je už příšerný jako...“

„ ... Byl jsem tam třikrát, poprvý měsíc, podruhý jsem to vlastně prošel celý s tím, že šlo o dlouhodobou léčbu, abych se mohl dostat do komunity a to je na 15 měsíců a je to takový rodinný. No a já jsem tam hrozně chtěl, měl jsem tam sebou přítelkyni, mámu, jezdily za mnou na terapie, a pak jsem teda rok a půl abstinoval. Přítelkyně byla velkou motivací pro mě. A pak jsem do toho spadnul, zas nějakým způsobem...“

Martin si v souvislosti s detoxifikací zapamatoval nepříjemný fyzický stav, kterým procházel a následně definoval určitou hranici, za kterou se už v užívání drog nikdy nedostal. Věděl, že v případě, kdy hranici překročí, bude muset opět tyto stavy překonávat. V současnosti je jeho motivací pro abstinenci znovu nabytá důvěra rodiny a vědomí toho, že pokud rodinu opět zklame, již pravděpodobně nikdy nebude mít příležitost vztahy s nimi obnovit.

V souvislosti s Martinovými začátky užívání drog můžeme definovat určité funkce, které na drogy delegoval (podobné funkce Martin delegoval i na již zmiňovanou partou kamarádů). Tyto funkce souvisí s momentálními účinky drog a s dlouhodobějšími pocity, které užívání drog v Martinovi vyvolávalo. Můžeme zde hovořit o úniku od rodiny, o určité formě rebelství, které Martinovi umožňovalo odlišovat se od svého okolí a cítit se výlučný, a také zahánění nudy. S tím také souvisí kombinování a míchání různých typů drog dohromady, čímž pozměnil jejich účinky tak,

aby nebyly stereotypní. Dále můžeme opět hovořit o translaci, která zde nastává vlivem působení rozličných mediátorů. Některé jsem již zmiňovala v předchozí kapitole, ale jsou to zejména zdravotní komplikace, sebereflexe vlastní závislosti, rodinné vztahy a pobyt v léčebně a ve vězení, které na Martina působily a ovlivňovaly ho a jejichž následkem rekonfiguroval svoje vnímání drog. Následkem tohoto posunu totiž Martin začal vnímat drogy odlišným způsobem a delegoval na ně jiné funkce než v počátcích užívání. Droga v tomto případě získala poněkud negativní funkce, působila jako zátěž a jako něco, co Martina odpoutávalo od dobrých vztahů s rodinou a neumožňovalo mu vést normální život.

4.2 Corporate body

Jak jsem uvedla výše, *corporate body* se vyznačuje určitou formou kolektivity, která má reálnou materiální podobu. Je to tedy prostor, ve kterém se setkává větší množství vzájemně se ovlivňujících aktantů a zároveň se vyznačuje určitými pravidly, které zde musíme dodržovat. Za tuto specifickou formu kolektivity můžeme považovat léčebná zařízení a vězení, oběma těmito institucemi můj informátor prošel a z toho důvodu může definovat jednotlivé aktanty a pravidla, kteří vzájemné vztahy ovlivňují. V této práci se budu podrobněji zabývat pouze léčebnami. Instituce vězení za sebou skrývá spletitou síť aktantů, na jejichž odhalování zde není dostatečné množství prostoru.

4.2.1 Léčebny

Martin během jeho závislosti prošel několika léčebnami, v našich rozhovorech se nejčastěji zmiňoval o dvou zařízeních. Tím prvním byla psychiatrická léčebna v Dobřanech, kde byl přijat na příjmovém oddělení, a druhým byla léčebna v Červeném Dvoře. Příjmové oddělení psychiatrické léčebny by se dalo vymezit jako detoxifikační jednotka. „Detoxifikační jednotky jsou určeny k zvládnutí odvykacích stavů a intoxikací návykovou látkou, které nevyžadují intenzivní péči v jiném

zařízení“ (Kalina 2003b: 190). Konkrétně toto oddělení má v popisu práce léčit závislost na alkoholu či psychoaktivních látkách a z nich vyplývající další psychické poruchy jako jsou odvykací stavy, psychózy, demence, sebevražedné pokusy a tělesné zdravotní komplikace. Na tomto oddělení je poskytována krizová intervence, léčba nekomplikovaných odvykacích stavů, základní edukace o problematice závislosti, prevence relapsu a motivace do další léčby (Psychiatrická léčebna v Dobřanech 2008). Léčebna v Červeném Dvoře je institucí vykonávající střednědobou ústavní léčbu a pacientům absolvujícím detoxifikaci v Psychiatrické léčebně v Dobřanech je právě tento ústav nejčastěji nabízen jako možnost jejich další léčby. Střednědobá léčba závislosti je ústavní léčba vymezená trváním v délce 3-6 měsíců a jejím cílem je trvalá a důsledná abstinence od všech návykových látek (Kalina 2003b:195). Konkrétně by tato zařízení měla směřovat k tomu, aby pacienti po návratu do běžného života vedli kvalitnější život a aby znovu převzali původní životní role pomocí dodržování určitých pravidel (Kalina 2003b:195). Červený Dvůr je léčebnou skutečně naplňující tyto standardy a o tom vypovídá i několik certifikátů, které jí byly uděleny. Dle dostupných informací zde pacienti musí akceptovat striktně daná pravidla, jejichž nedodržení může být potrestáno vyloučením ze zařízení. Cílem pobytu v léčebně by mělo být absolutní zřeknutí se drog a s nimi spojeného životního stylu a známostí, připuštění si a řešení problémů vzniklých užíváním drog, změna životního stylu a hledání nových životních cílů a životní náplně (Červený Dvůr 2012).

Obecně se léčba a poskytování péče řídí minimálními standardy vymezenými podle manuálu WHO a vytvořenými akreditačními standardy⁵ zahrnující kritéria efektivního systému péče (Kalina 2003b:155-156). Jednotlivými složkami systému jsou například výše jmenované detoxifikační jednotky a střednědobé ústavní léčebny, ale také mnoho dalších institucí zajišťujících péči drogově závislým. Konkrétní léčebny by měly vycházet z těchto standardů, ale zároveň jim nejsou nijak striktně, například zákonem, dána pravidla, jak by měly při léčbě postupovat. Léčebné postupy, strategie a režim léčby je určován na každém oddělení zvlášť a je dán především potřebami a zkušenostmi lékařů, kteří oddělení vedou.

Přes toto obecné vymezení se v každé instituci pohybují konkrétní aktéři, které lze rozdělit na dvě základní skupiny: pacienty a léčebný personál. V následujících kapitolách se pokusím přiblížit, jakým způsobem jsou jednotlivé pozice aktantů v rámci tohoto zařízení vyjednávány.

4.2.1.1 Pacienti

V průběhu léčby je podle předchozího vymezení pro pacienty důležité, aby se naučili nějakému řádu, kterého se budou moci držet i v době, kdy opustí léčebnu. Tato pravidla byl Martin nucen dodržovat obzvláště v léčebně v Červeném Dvoře, kde byl v abstinování úspěšnější, než v léčebně v Dobřanech.

⁵ Bém, P. 1995. Standardy léčebné péče pro zařízení poskytující léčebnou péči problémovým uživatelům a závislým na návykových látkách. Praha: Meziresortní protidrogová komise Úřadu vlády ČR

WHO. 1996. Ljubljana Chart on Health Reforms in European region. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.

Kalina, K. (kol.). 2001. Akreditační standardy pro zařízení a programy poskytující odborné služby problémovým uživatelům a závislým na návykových látkách v působnosti MZ ČR. Praha: MZ ČR

M: „...v tej léčbě to bylo hlavně naučit se v podstatě nějakou disciplínu, vůli to nám říkali, hlavně vůli. Prostě se máš naučit, že musíš ráno vstát, jít do práce, vydělat si, abys měl na nájem a zbylo něco na jídlo a na vostatní. Ale já jsem to vlastně dělal, jen mi to občas haprovalo, takže to bylo spíš najít v sobě někde něco - kde ta chyba je svým způsobem jí najít a pak jsem se rozhodl jít do komunity, v tom červeňáku sem byl 4 měsíce, voni chtějí, abys tam jela hned tamvotad', takže jsem jel rovnou tam. Po nějaký době začneš mít svědomí, když vyabstinuješ, to je něco hroznýho, to neznáš, to nezažiješ, že máš jako nějaký svědomí jo, pak nemůžeš spát a to bylo jediný, když mi ta rodina ještě věřila že se z toho dostanu, tam byla i ta komunita jo, měl jsem tam přítelkyni, byla tam tejdén s mámou, a tam jsem si uvědomil spoustu věcí, ale nebylo to tak silný, abych se k tomu nevrátil.“

Léčebna v Dobřanech takto striktně pravidla pacientům nevymezuje, což je mimo jiné dáno také tím, že se jako příjmové oddělení na léčbu závislosti přímo nezaměřuje. Pacientům je tak umožněno vytvářet alternativní způsob, jakým běžně vyžadovaná pravidla obcházet.

M: „Tady to není více méně léčba, tady to nemá s léčbou závislosti vlastně nic společnýho. To byl jako dobrej ten červeňák, tady prostě zavoláš, seženeš trávu, seženeš chlast, tady je to prostě blbý oddělení. A tady teda musíš 14 dní počkat a pak tě vezmou na červenej dvůr to je jako odvykačka. No a mě sem vozili, když mě třeba různě někde sebrali na zastávce zfetovanýho a dělal jsem nějaký psycho, tak mě museli někam vzít, tak mě vzali sem jako.“

Léčebny vyžadují určité dodržování pravidel, v Latourovské terminologii bychom je mohli považovat za očekávaný program jednání, pomocí kterého pacienti dosáhnou vytyčeného cíle - abstinence. V rámci léčebny je tento program striktně vyžadován v průběhu léčby, což ovšem neznamená, že pacienti u jeho dodržování zůstanou i v případě, kdy léčebnu opustí. To můžeme sledovat například v Martinově výpovědi o tom, že jeho léčba v Červeném Dvoře a v komunitě sice byla úspěšná, ale

nebyla natolik silná, aby se už k drogám nikdy nevrátil. Pacienty je tedy vytvářen subprogram, kterým se adaptují na nově vzniklé podmínky v rámci nového prostředí. Tento subprogram můžeme daleko výrazněji sledovat v případě léčebny v Dobřanech. Zde totiž dochází k vytváření subprogramu již v průběhu léčby. Stanovená pravidla v rámci léčebny totiž nejsou natolik silná, aby se jim pacienti přizpůsobili, a vytváří tak subprogramy již při pobytu v léčebně. Tento posun je reprezentován tím, že v průběhu léčby mohou sehnat drogy a narušit tak průběh standartního programu jednání.

4.2.1.2 Personál

Konkrétně na této úrovni jsem provedla polostrukturovaný rozhovor s primářem jedné psychiatrické léčebny v České republice, ve kterém jsem se zajímala o jeho způsoby a strategie léčby. Ty jsou v jeho konkrétním případě určovány převážně jeho postojem k závislým osobám.

P: „...já je nenávidím, to jsou prostě hnusáci, vopravdu, jo, vopravdu, z hloubi duše, vegetativně, to si nedovedete představit jak po té zkušenosti, co s nima po těch osmi devíti letech mám, jak prostě jsou pro mě hnusní ty lidi, to si prostě nedovedete představit.“

Pan primář má také celkem jasnou představu o tom, z jakého důvodu lidé po droze sahají a jaký typ lidí se k nim nejčastěji dostane. Tento jeho postoj zásadně vychází z jeho představ o fungování lidského těla, které sahá do sféry přírody.

P: „ ... ti mladí lidé, kteří s tím většinou začínají jsou líní jako vši, znuďení, kdyby udělali nějaký kus práce, tak přijde přirozená odměna, nemusí to být, může to být jakákoliv, může to být duševní, nebo může to být sport, kdyby třeba uběhli deset kilometrů, nebo si dali za cíl, že uběhnou maraton, tak po každém tréninku mají příjemný pocit, vyplaví se přirozené způsoby, které to tělo dodává samo, ale jsou tak shnilí, že neví prostě co,

tak jdou, a fetnou si a ona se ta odměna dostaví bez námahy, no tak v tom pokračují, takže lenost.“

„...jedinec, který sáhne k droze, mají ty normy té morálky a toho sociálního citění k druhým a tak dále, značně posunuté, většinou jsou to psychopati, protože člověk mladý, který studuje, má normální zájmy, koníčky, sportuje, prostě takhle, tak nemá tuhle potřebu šáhnout, po droze...“

„To je v charakteru té osobnosti, to je stejně tak jako jeden člověk má rád rajskou omáčku a druhý ji nesnáší...“

Zároveň ale pan primář připouští, že problém s drogami může u jedince nastat i v případě špatné socializace, což je proces spadající do sféry kultury.

P: *„...myslím že tam, kde se dětem nevěnujou, a nebo se jim věnujou až příliš, nebo tam, kde děti nadměrně zásobují penězma a nemají na ně rodiče čas, popovídat si s nima, přečíst jim pohádku, vysvětlit jim cokoli a nechají je žít jenom tak, jo a nezajímají se s kým kamarádi, nezajímají se o to, jaké mají výsledky ve škole, tak samozřejmě že to hraje roli, velkou...“*

Pan primář zde vnímá osoby závislé na drogách z perspektivy své lékařské praxe. Ví, jakým způsobem funguje lidské tělo, a na základě této znalosti si je vědom, že efekt, který užívání drogy způsobuje, je možné kompenzovat jinými činnostmi (například uvádí běhání, kdy se přirozeně vyplavují hormony způsobující štěstí). Samotnou závislost na drogách pak vysvětluje pomocí dvou faktorů. Na jednu stranu je uživatel predisponován k tomu, aby závislost vznikla, a na stranu druhou připouští existenci sociálních faktorů, jako je vliv prostředí. V Latourovské terminologii bychom mohli uživatele drog z pohledu primáře označit za hybridy. Ačkoliv se zde snaží oddělit zdánlivě nesouvisející sféry přírody a kultury, ukazuje se, že jsou vzájemně provázané a jedna bez druhé nemohou fungovat.

Problematika léčby podle slov pana primáře je také komplikována životním stylem, který závislí jedinci vedou a který se vztahuje pouze k přítomnému okamžiku a jejich neschopnosti se tohoto životního stylu vzdát. Jak už bylo řečeno, konkrétní léčebné strategie tohoto primáře vyplývají z jeho postojů k závislým na drogách. Nevyužívá tedy léčbu pomocí subutexu či metadonu, která postupně a téměř bezbolestně vyvede intoxikovaného z nepříjemných odvykacích stavů.

P: „...s vědomím, že odvykací stav při závislosti na opiátech není život ohrožující, tak mu řeknu, podívejte se dostal jste se ke mě a já vám dam tak maximálně nějakou tu no-spu⁶ třeba, ale jinak si to užijte mladý muži, bolí vás břicho, jo, to k tomu patří, je vám hnusně, jo, to k tomu patří, nespíte, tak co tak se dospíte jindy, teďko nespíte, protože víte že jste užíval drogy, slzí vám oči, nebo slzí vám nos, máte rýmu, to vám nic neudělá, je to hnusný, no jo no tak máte to po droze a vono to za pár dní zmizí, ten absták přejde, vono mu je sice blbě jako psovi, ale zapamatuje si, že ten absták měl a stojí na úplně stejné nule jako ten, který byl z toho abstáku vyveden pomocí subutexu, a, mám zkušenost že mi poté někteří poděkují, protože to nikdy doposud nezažili...“

Oddělení, na kterém tento primář působí, je vedeno jako příjmové, často se zde mění pacienti a drogově závislým není věnováno příliš mnoho času, ani jim není určen striktní řád, podle kterého by se měli chovat.

P: „Maj, ví kdy se vstává, ví kdy se nají, kdy se mají koupat, vědí kdy je skupina, tečka, mají tady možnost jít na skupinu, máme komunitu v pátek, máme vizity, jo, takže vědí co maj.“

„...pošlu tam jednoho feťáka, tak von to tam prostě nerespektuje, a prostě jde tam jenom protože musí, jo a, nevím jako asi narazila jste na špatného člověka, nic takovýho tady neplánuju pořádat, vidím to jako totální blbost...“

⁶ NO-SPA je lék, který se využívá v případě, kdy pacient trpí bolestivými křečemi. Což často bývají příznaky akutní detoxifikace.

Dalším problémem v rámci tohoto oddělení je poměrně snadná dostupnost drog. Proto pacienti, kteří se snaží, drogu doopravdy seženou.

P: „No, nosí ji (drogu) pacienti, kteří mají vycházky, ti jí nakupují venku od těch, který už vyběhli a vědí, že tady mají hojné odbytiště, ti největší zoufalci ji tahají oknem, roztrhají prostěradlo a v igelitce to vytahují nahoru, návštěvy nosí drogy...“

„je-li tady (pacient) tak-zvaně dobrovolně, nebo není-li už v akutním stavu a třeba čeká na nástup do toho Červeného Dvora, tak ho vyhodím, copá bych s nim dělal, nefetnul ses, táhni, nemáš tu co dělat, je-li to ochranná léčba, musí tady bohužel zůstat, má to přikázaný od soudu...“

Pravidla, která jsou v léčebnách vyžadována od pacientů, nastolují sami lékaři a vytvářejí je tak, aby vyhovovaly chodu léčebny. Těmito pravidly je také vytvářen určitý program jednání, v rámci kterého pacienti mají dosáhnout kýženého cíle, tedy abstinence. Vzhledem k tomu, že v této léčebně je některými pacienty silně vytvářen subprogram, kdy shánějí drogy v průběhu pobytu v léčebně, či nerespektují daná pravidla, byl primář nucen vyvinout novou strategii, pomocí které se k pacientům staví. Přijal rezignaci na jejich problémy a začal je vnímat jako přítěž své práce. V tomto případě opět dochází k posunu v rámci programu a subprogramu jednání, který byl vyjednáán v rámci interakce, mezi jednotlivými aktanty.

V rámci analýzy jsem pomocí biografické metody rozvinula heterogenní síť, která se rýsuje okolo punktualizovaného bodu sítě (mého informátora Martina, uživatele drog). Zaměřením se na tento bod jsem otevřela černou skříňku, v rámci které se začali objevovat další aktanti, kteří na Martina v průběhu užívání drog měli vliv. Mezi aktanty, o které jsem se primárně zajímala, se řadí rodina, přátelé, léčebna, a drogy samotné. Tuto síť vzájemných vztahů by bylo možné rozvíjet o další zainteresované aktanty. Například se nabízí blíže rozebrat instituci vězení a zaměřit se na vztahy, které zde můj informátor rozvíjel a jakými aktanty byl v průběhu pobytu ve vězení ovlivňován. Dále by bylo možné se blíže zaměřit na zákonné vymezení drog a to jakým způsobem je jednotlivec

užívající drogy pomocí zákona omezován a jaké subprogramy v reakci na tato omezení vytváří. Nebylo však mým cílem podat vyčerpávající obraz o heterogenní síti, ale spíše načrtnout některé procesy, které zde probíhají.

Jako důležité procesy se zde ukázaly obzvláště punktualizace, delegace, translace a vytváření tak zvaných subprogramů. Jak už jsem se zmínila punktualizace mi umožnila odhalit heterogenní síť a najít důležité aktanty. Tím, že jsem se zaměřila na jednotlivé aktanty, mohla jsem zkoumat procesy, které mezi nimi probíhaly. Pomocí delegace můj informátor přenášel některé funkce na drogy a na své přátele. Do těchto vztahů následně vstupovaly určité mediátory, které delegované funkce proměňovaly a tak docházelo k translaci. Subprogramy byly vytvářeny v rámci instituce léčebny a pomocí kterých se pacienti adaptovali na vyžadovaná pravidla.

5 ZÁVĚR

Záměrem této práce bylo představit teoretický koncept Actor – Network theory, který nabízí nové postupy a metody, jakými zkoumat sociální realitu. Dobrým příkladem, který tuto perspektivu ilustruje, a který jsem si pro svůj výzkum vybrala, jsou drogy, prostřednictvím kterých lze poukázat na heterogenní síť utvářenou v jejich okolí. Tato síť je utvářena materiálními a nemateriálními aktéry, mezi kterými jsou vzájemně utvářené vazby.

První část analýzy se zabývala individuálními teoriemi, prostřednictvím kterých jsem se zaměřila na přístup jednotlivce užívajícího drogy. Provedením biografických rozhovorů jsem odhalovala síť a pokusila se poukázat na translaci, která ve vztahu mého informátora k drogám nastala. Zpočátku jsme mohli sledovat, že Martin k drogám přistupoval jako ke statusové záležitosti. Pomocí nich mohl uniknout z dosahu své rodiny, stát se členem party a vkládat tak do svého života rebelství a vzrušení. Následně ale začal rekonfigurovat své postoje a to

ve chvíli, kdy drogy začaly být přítěží, objevily se zdravotní problémy spojené s užíváním drogy a začala se objevovat závislost a potřeba mít drogy neustále při sobě, aby mohl ve svém životě normálně fungovat. Závěrečná fáze rekonfigurace Martinova postoje k drogám nastala ve chvíli, kdy se dostal do léčebného zařízení. Zde mu byl předkládán pohled na drogu jako na problém, jeho postoje k ní se změnilly a zároveň začal novým způsobem přemýšlet i sám o sobě. Například si začal uvědomovat svůj podíl na smrti nevlastního otce.

V druhé části analýzy jsem se zabývala léčebnými zařízeními a tím, jak se jednotliví aktanti prolínají a vzájemně na sebe působí. Latourem navržená figura corporate body poukazuje na utváření kolektivity prostřednictvím jednotlivých aktantů. Zaměřila jsem se na uživatele drog, personál léčeben a pravidla, která jsou vytvářena vzájemnými vztahy aktantů a zároveň vycházejí ze standardů lékařské péče. Obecně vymezená pravidla dávají poměrně volnou ruku personálu stanovovat řád těchto institucí. Z toho důvodu je většinou přizpůsoben tomu, aby instituce správně fungovala a zároveň naplňovala své cíle. V rámci léčebny, ve které působil můj informátor (primář), jsou pravidla vytvářena vzájemným vyjednáváním mezi lékaři a pacienty. Vzhledem k tomu, že pacienti zde nebyli příliš ochotní se přizpůsobit striktnímu řádu a vytvářeli alternativní strategie, jak se jeho dodržování vyhnout, došlo k určitému posunu v přístupu primáře. Na základě přístupu pacientů zformoval svůj názor na uživatele drog a zároveň tomuto postoji přizpůsobil i své léčebné postupy. Podobný posun jsme mohli sledovat i v Martinově přístupu k léčbě. V rámci léčby v Červeném Dvoře se přizpůsobil vyžadovanému řádu, ale poté, co opustil léčebnu, mu bylo umožněno vyvinout alternativní strategii na cíl jeho jednání (léčbu závislosti) a on se opět vrátil k užívání drog.

Výše zmiňované procesy punktualizace, delegace a translace poukazují na to, že naše realita je utvářena skrze heterogenní sítě, ve kterých figurují materiální i nemateriální aktéři, provázaní ve vzájemných vazbách. A v rámci těchto vazeb je ovlivňováno také jednání aktérů. Metoda ANT je uplatnitelná na množství dalších problémů, které jsou

zkoumány sociálními vědami. A zároveň můžeme jejím využíváním vnášet nový pohled na to, jakým způsobem je utvářeno jednání jednotlivých aktérů v rámci vzájemných interakcí.

6 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

6.1 Seznam literatury

Appadurai, Arjun. 1986. *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. New York: Cambridge University Press.

Callon, Michel. 1986. Some Elements of Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of St. Brieuc Bay. Pp. 196-223 in J. Law. *Power, Action and Belief: a New Sociology of Knowledge?* London: Routledge.

Clinard, Marshall B., Robert F. Meier. 2011. *Sociology of Deviant Behavior*. Belmont: Wadsworth.

Durkheim, Émile. 1926. *Pravidla sociologické metody*. Praha: Orbis.

Glassner, Barry, Julia Loughlin. 1987. *Drugs in Adolescent Worlds: Burnouts to Straights*. New York: St. Martin's Press.

Kalina, Kamil (ed.). 2003a. *Drogy a drogové závislosti 1. Mezioborový přístup*. Praha: Úřad vlády České republiky.

Kalina, Kamil (ed.). 2003b. *Drogy a drogové závislosti 2. Mezioborový přístup*. Praha: Úřad vlády České republiky.

Latour, Bruno. 1994. On Technical Mediation – Philosophy, Sociology, Genealogy. *Common Knowledge*, 3 (2): 29-64.

Latour, Bruno. 2003. *Nikdy sme neboli moderní*. Bratislava: Kalligram.

Latour, Bruno. 2005. *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.

Law, J. 1992. Notes on the Theory of Actor-Network Ordering Strategy and Heterogeneity. *Systems Practise*, 5 (4): 379-93.

Ledoux, Sylvie., Patrick Miller., Marie Choquet., Martin Plant. 2002. Family Structure, Parent – Child Relationships, and Alcohol and Other Drug use Among Teenagers in France and the United Kingdom. *Alcohol & Alcoholism*, 37 (1): 52-60.

Mauss, Marcel. 1999. *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*. Praha: SLON.

O'Malley, Pat., Mariana Valverde. 2004. Pleasure, Freedom and Drugs. The Uses of 'Pleasure' in Liberal Governance of Drug and Alcohol Consumption. *Sociology*, 38 (1): 25-42.

Prout, Alan. 1996. Actor - Network Theory, Technology and Medical Sociology an Illustrative Analysis of the Metered Dose Inhaler. *Sociology of Health and Illness*, 18 (2):198-219.

6.2 Seznam internetových zdrojů

Psychiatrická léčebna v Dobřanech. 2008. Primariát V. – odd. 1, 19, 24, 25. [online]. Dobřany: Psychiatrická léčebna v Dobřanech [cit. 22.2.2012]. Dostupné z: <http://www.pldobrany.cz/primariat-v-odd-1-19-24-25.html>

Červený Dvůr. 2012. Léčba. Léčba v Červeném Dvoře. [online]. Červený Dvůr: Červený Dvůr [cit. 22.2.2012]. Dostupné z: http://cervenydvur.cz/?page_id=5

7 RESUMÉ

The aim of this essay was to focus on drugs by Actor – Network Theory. This theoretical concept allows looking at heterogenous networks and follow ties which are formed between the material and non-material

actors. In this case, drugs are a good example to illustrate these relationships. In the analysis I conducted interviews with drug users and doctors working in the addiction clinic. I based on methodologies such as punctualization, delegation, translation and figuration, I observed actions and mutual ties among actants. ANT thus proved to be a suitable tool of looking at social reality.